

Андрій Володимирович НОСАЧ,
кандидат юридичних наук, докторант
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків, Україна)

АСОЦІАЛЬНЕ ТЛО ЯК ПЕРЕДУМОВА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

Досліджено асоціальне тло, яке є передумовою детермінації злочинів проти державного суверенітету та територіальної цілісності України. Визначено основні сфери життєдіяльності суспільства та держави, в яких формується асоціальне тло, як воно впливає на оточуючих і чим воно небезпечне. Приділено увагу соціальній спільності між окремими індивідами, соціальними групами та державними інституціями як здорова альтернатива асоціальному тлу.

Ключові слова: державний суверенітет, територіальна цілісність, асоціальне тло, суспільство, злочинність.

Постановка проблеми. Бажання України залишитися у геополітичному просторі й вибороти собі право рівноправного суб'єкта міжнародних відносин є цілком природним і життєво необхідним. Задля цього наша держава має володіти фундаментальними елементами державотворення, якими є суверенітет як верховенство влади зсередини та незалежність ззовні й територія як просторова ознака існування певного народу. Нескінченні трансформації, перебудови та затяжний перехідний період у державі призвели до процесів, що загрожують основним конституційним принципам. Виникнення та перебіг таких процесів обумовлюються низкою факторів, таких як економічні, політичні, правові, культурні, військові, інформаційні тощо. Їх вплив позначається на людині, соціальній групі, суспільстві та соціальному середовищі в цілому. Загальновідомо, що під час будь-яких процесів на всі елементи, які беруть у них участь, у різних пропорціях чиниться вплив. Так, ураховуючи основні кримінологічні положення під час вивчення злочинної поведінки й соціального середовища, А. М. Яковлев стверджує, що «людина не пасивний об'єкт, що формується соціальним середовищем. Саме це середовище –

результат її соціальної активної поведінки» [1, с. 171]. у цьому випадку доцільно говорити про «правило бумеранга», або зворотного впливу, коли людина, окремі соціальні групи чи суспільство впливають на соціальне середовище, яке, у свою чергу, чинить зворотній вплив. При цьому кожний із цих процесів щоразу відбувається із додаванням нових елементів, що сприяє різноманіттю суспільних відносин та оновленню соціального середовища.

Отже, **метою** статті є дослідження асоціального тла та його впливу на детермінацію злочинів проти державного суверенітету й територіальної цілісності України.

Виклад основного матеріалу. Різноманітні соціальні явища, які останнім часом відбуваються в Україні, дедалі більше відтворюють негативний вплив на суспільство та соціальне середовище. у найширшому розумінні соціальне середовище це навколишній зовнішній соціальний світ – норми, закони, правила та традиції, які впливають на людину або соціальну групу, що містить у собі суспільні (матеріальні та духовні) умови становлення, існування, розвитку та діяльності людей, тісно пов'язані із суспільними відносинами, у які цих людей залучено [2].

Наведене визначення є загальновизнаним і загальноприйнятим у соціумі, проте існують варіанти, коли під впливом різних явищ і процесів соціальне середовище набуває різних відтінків. Так, наприклад, асоціальність це невідповідність суспільній моралі, нормам і правилам поведінки, що склалися у цьому суспільстві, але не є тим, що прямо протиставляє себе суспільству.

Довготривалість асоціальних явищ у конкретному суспільстві та відсутність позитивних зрушень щодо їх виправлення цілком закономірно призводять до утворення асоціального тла, на якому, як ми вже зазначали, розвиваються вже існуючі й будуються нові соціальні групи й утворення, а також цілі покоління. Вплив асоціального тла на соціум у всіх його проявах не може бути однаковим. До найбільш поширених і закоренілих в українському суспільстві асоціальних явищ, що постійно «забарвлюють» асоціальне тло, можна віднести такі.

По-перше, відбулися суттєві трансформації в суспільній свідомості, пов'язані зі змінами у соціальних нормах і ментально-ціннісних установках населення. Так, у СРСР праця вважалась однією з головних цінностей, тобто була обов'язковою для всіх і забезпечувала певний прийнятний для більшості населення рівень життя. Отримання нетрудових доходів було неприйнятним. у сучасний період значення праці змінилося, вона значною мірою знецінилась, оскільки доходи більше не вважаються результатами праці. Досягти високого рівня матеріального добробуту стало можливо іншими шляхами, наприклад кримінальним, займаючись рекетирством, проституцією, продажем наркотиків, шахрайством та обманом чи хабарництвом. Якщо за радянських часів пропагувалося переважання духовних цінностей над матеріальними, то в сучасний період спостерігаємо іншу ситуацію: матеріальні цінності ставляться понад усе; гроші стали

неформальною, але головною гіпертрофованою цінністю для багатьох груп українців [3].

Варто зазначити, що чим більше підвищується «цінність» грошей, тим менше стає легальних способів їх заробити. Мається на увазі не заробітна платня та пенсії, яких ледве вистачає на виживання, а грошей на повноцінне життя. Такий стан справ обумовлюється не лише привабливістю легкої наживи, швидких шалених грошей, а й реальною відсутністю умов для реалізації наявного трудового потенціалу. Наприклад, за роки незалежності України спад виробництва, що генерує зменшення зайнятості та зростання безробіття, виявився на рівні приблизно 60 % від досягнутого випуску продукції в 1991 р. Це можна порівняти із втратами під час Другої світової війни економік Німеччини, Японії та СРСР [4, с. 6]. Відсутність дієвих механізмів стабілізації ситуації, що склалася, примушує окремих громадян та певні соціальні групи самостійно вирішувати питання свого існування й шукати шляхи для їх реалізації. Ці шляхи можуть мати різні вектори, а отже, відповідно «забарвлювати» асоціальне тло: вектор негативної спрямованості буде лише загострювати ситуацію, посилюватиме її дестабілізацію, деструктивно впливатиме на все суспільство, дедалі більше занурюючи його у кримінальний світ.

У роботі О. Г. Кальмана наголошується на тому, що кореляційний аналіз показників питомої ваги безробітних осіб, які вчинили злочини проти власності, й питомої ваги безробітних у загальній структурі населення дає змогу зробити висновок про те, що кримінальна активність незайнятого населення у сфері економіки приблизно у п'ять разів перевищує кримінальну активність серед зайнятого населення [5].

Насправді нейтральний вектор можна назвати нейтральним лише умовно, оскільки він відображає ту частину населення, яка характеризується зниженим порогом психологічного сприйняття допустимості злочинних дій, тобто вони самі не є злісними правопорушниками, але свідомо допускають порушення прав і свобод на індивідуальному та загальнодержавному рівнях.

Позитивний вектор обирає та частина населення, яка ще має надію забезпечити гідне життя власним трудом у законний спосіб. і знову постає вибір: розпочати нове життя учужій країні або бути постійним заробітчанином – один варіант, і інший – спроба відновити справедливість на своїй землі. Саме у другому варіанті асоціальне тло є докриміногенною передумовою утворення детермінації злочинів проти державного суверенітету та територіальної цілісності. Практичний досвід нашої країни наочно демонструє різноманітні варіанти зневіри у верховенстві влади та ставить під сумнів спроможність нашої держави (політику держави) захистити національні інтереси України.

По-друге, у процесі «переформатування» системи норм і цінностей, а точніше – у протистоянні стереотипів минулого й «розмитих» норм сучасного життя відбувся занепад таких індикаторів соціального капіталу, як солідарність і громадянська співучасть. Більшість дослідників відзначає,

що сучасні цінності та стереотипи населення України є далекими від громадянської зрілості. Бідність, як відомо, не породжує солідарності. Існує лише зовнішня відповідність демократичним статутам, і сформувалося, по суті, псевдогромадянське суспільство. Маючи радянський досвід добровільно-примусової участі у показових громадських акціях, ініційованих «згори», після розвалу СРСР більшість населення скептично та цинічно ставиться до участі у будь-яких громадських справах, об'єднаннях і групах. Ця ще й досі не подолана посткомуністична традиція масового скепсису й недовіри становить серйозну проблему на шляху формування здорового й динамічного громадянського суспільства в Україні [6].

Відсутність у сучасному суспільстві соціальної спільності, згуртованості навколо загальнодержавних інтересів і життєво важливих потреб громадян дорівнює нульовим шансам зберегти державний суверенітет. у такій ситуації відбувається соціальне відторгнення між соціальними групами, які гуртуються навколо суто групових інтересів і тим самим унеможливорює корисний соціальний обмін між цими групами, що сприяє конфліктності між ними.

Наприклад, найбільш поширеним поясненням щодо вищого рівня самогубств серед одинаків, розлучених та овдовілих є якраз відсутність важливих соціальних зв'язків, які підтримують їх у житті. На підставі аналізу самогубств у різних європейських країнах Е. Дюркгейм доходить висновку, що саме рівень інтегрованості, залученості особи в суспільство, в ту чи іншу соціальну спільноту утримує людину від самогубства: чим менше вона інтегрована в суспільство, тим більшим є ризик самогубств. Суїцид, писав Е. Дюркгейм, розвивається у зворотній пропорції до ступеня згуртованості релігійного, сімейного та політичного суспільного середовища [7, с. 265]. Така ідея цілком може охарактеризувати і асоціальне тло, що формується в окремих індивідів і соціальних групах у відриві від національних інтересів держави та суспільства. Опікування лише власними інтересами ускладнює визначення спільної кінцевої мети або бажаного результату, до того ж унеможливорює їх досягнення законним і чесним способами.

Вислів «для держави суверенітет, як життя для людини» [8, с. 209] також підкреслює зацікавленість соціальної спільноти у найбільш важливих питаннях.

По-третє, загальна соціально-економічна та політична нестабільність, розрив між номінальними інституціональними нормами та реальними соціальними практиками, слабкість формальних державних інститутів і нерозвиненість соціальних мереж обумовили критично низьку довіру до владних інституцій та загальну недовіру в суспільстві. Це зменшило економічні можливості суб'єктів виробничої діяльності та призвело до зниження легальної ділової активності й розвитку тіньової економіки та зростання злочинності. у сучасному українському суспільстві дедалі поширенішими стають ті чи інші девіантні цінності. Духовний вакуум почав заповнюватися різними сурогатами неформальних правил

і неефективних соціальних норм, засвоєнням кримінальних та інших проявів асоціальної поведінки, адже різні групи населення мали неоднакові темпи адаптації до нових економічних реалій і по-різному засвоювали нові соціально-економічні практики. Результати соціологічних опитувань свідчать про формування феномену деморалізованої більшості в українському суспільстві [9, с. 5; 10, с. 100–101].

Ще у минулому столітті Т. Гірші заявив, що сила моральних норм і принципів утримує осіб певного соціального статусу від скоєння аморальних вчинків [11]. Взаємне дотримання моральних норм та етичних правил може суттєво вплинути на зміну асоціального тла у кращий бік, для цього треба небагато – загальновизнані й необхідні норми моралі та правила поведінки.

Соціальна розрізненість суспільства й економічна прірва між найбіднішими та найбагатшими ще більше загострюються політичною неспроможністю. Про це яскраво свідчить строкатість політичних партій (станом на 01 січня 2019 р. в Україні офіційно зареєстровано 352 політичні партії), які утворюються на підставі найменшої відмінності або неузгодженості між її лідерами, а отже, й електоратом, що їх підтримує. Відсутність політичного консенсусу на загальнодержавному рівні виключає довіру між владою, яка має бути гарантом державного суверенітету та територіальної цілісності держави, та громадськістю як безпосередніми виконавцями зазначених принципів.

Окрім зазначених сфер життєдіяльності, що поступово формують асоціальне тло у суспільстві й перетворюють його на буденне явище, норму соціального життя та сприятливу поведінку, від деструктивного впливу потерпає і культурна сфера, духовне наповнення суспільства. Звільнення від радянського режиму передбачало розбудову кращої, якісно нової, незалежної й вільної держави, яка мала б відновити власну культуру й будувати майбутнє з урахуванням найкращих здобутків української культури та традицій. Насправді відбулося звільнення, повне очищення від всього радянського й українського. Натомість ця порожнеча швидко заповнилася західним розумінням культурної свободи, яка дуже міцно укорінилася у суспільному житті українців і все ще має значний вплив: жорстокість, агресія, насилля, моральна деградація, знецінення сім'ї, пріоритет власних бажань над потребами більшості (у т. ч. і сім'ї), легалізація наркотиків і зброї, виклики законам природи (узаконення статевих збочень), відсутність якісної альтернативи нескінченному віртуальному простору – це коротенький перелік чужинської культури, на якій виросло вже не одно покоління українців. На підставі цього постає просте питання, який еталон належної поведінки людини може встановити молоде покоління?

Не допомагає врятувати ситуацію і релігія, яка є невід'ємною частиною існування українського народу. Релігійний розбрат, посяганий світським втручанням у справи церковні, є ще одним політичним інструментом впливу на окремі соціальні групи з метою посилення

конфронтації між ними. Дико у ХХІ ст. спостерігати протистояння віри й фізичної сили, «Чия це релігія?» Окрім відкритого релігійного конфлікту, існує ще прихована загроза, яка криється у 32 719 релігійних організацій (дані Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України станом на 01 січня 2019 р.). Швидкість виникнення різномасштабних релігійних організацій, безконтрольність їхньої діяльності та прихований зміст віровчень підживлюють масово-асоціальні й особисто-деструктивні практики, тим самим розкладають духовний світ українців.

По-четверте, на тлі поглиблення соціально-економічної нерівності соціальна взаємодія суб'єктів суспільного життя набула нової деструктивної якості. у соціальній структурі почали формуватися нові зв'язки. З одного боку, це кримінальні, олігархічні групи, джерелами формування яких стали не лише злочинні угруповання, але й клани колишньої комуністичної господарсько-партійної номенклатури, комсомольсько-молодіжного бізнесу, що збагатилися за рахунок перерозподілу державної власності в процесі стихійної приватизації; з іншого боку – це численні групи соціальних маргіналів-аутсайдерів (безпритульних, представників секс-бізнесу, хворих на алкоголізм та наркоманію тощо), що не змогли адаптуватися й опинилися на узбіччі суспільства. Ці анклавні сповідують свої норми та цінності, мають тісні зв'язки між собою, але є відірваними від більшості в суспільстві; вони зберігають «зв'язки-тенета» всередині груп, але не мають розвинених «зв'язків-мостів» із суспільством [12, с. 101].

Утворення таких абсолютно протилежних соціальних груп передбачає переслідування таких само протилежних інтересів, які аж ніяк не є національними. Одні бажають збільшувати свої статки, нехтуючи всіма законами, інші – вижити будь-якою ціною. у першому випадку загроза державному суверенітету та територіальній цілісності держави обумовлюється зрощуванням економічних еліт у транснаціональні корпорації, а представників кримінального світу – у міжнародні кримінальні організації, а подекуди і зрощування економічних і кримінальних структур. Стратегія виживання у другому випадку обумовлюється елементарними потребами, як-то їжа, одяг, дах над головою та безпека. Якщо власна держава не може гарантувати цей мінімум, у цьому разі виникає пряма загроза державному суверенітету та територіальній цілісності держави.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити **ВИСНОВКИ**, що у такому питанні, як збереження та розбудова державного суверенітету й відновлення територіальної цілісності держави немає дрібниць. Кожний соціальний і державний суб'єкти, існуючи у певних умовах (асоціальне тло), генерують відповідні норми, правила й поведінку, у тому числі детермінанти злочинів проти державного суверенітету та територіальної цілісності держави. Тільки спільними зусиллями можна задовольнити національні інтереси держави та суспільства, задля чого необхідно врегулювати щонайменше такі питання: зміцнення економіки, забезпечення населення робочими місцями, соціальні програми підвищення життєвого рівня, зміцнення науково-технологічного потенціалу,

формування в суспільстві позитивного морального клімату, зростання рівня життя та добробуту населення, забезпечення інформаційної безпеки, екологічно й техногенно безпечних умов життєдіяльності суспільства, придушення таких пов'язаних зі злочинністю явищ, як пияцтво, наркоманія, бродяжництво, бідність, нелегальна міграція, міжнаціональні та інші конфлікти.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Яковлев А. М. Теория криминологии и социальная практика / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. М. : Наука, 1985. 247 с.
2. Соціальне середовище // Вікіпедія: віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальне_середовище (дата звернення: 22.04.2019).
3. Левчук Н. М. Асоціальні явища як наслідок дефіциту соціального капіталу в Україні. *Український соціум*. 2011. № 1. С. 135–147.
4. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти (версія для обговорення) / наук. керівник проекту акад. НАН України М. З. Згуровський ; Міжнародна рада з науки (ICSU) ; НТУ «КПІ» ; Інститут прикладного системного аналізу НАН України і МОН України ; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. Київ : НТУУ «КПІ», 2015. 136 с.
5. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2004. 431 с.
6. Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститути, практики, цінності // *Українське суспільство: 10 років незалежності* / за ред. В. Ворони. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2001. С. 169–183.
7. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд. СПб.: Изд. Н. П. Карабасникова, 1912. 541 с.
8. Мамедов Р. В. Государственный суверенитет как объект международно-правового регулирования. *Экономика и право. XXI век*. 2013. № 2. С. 202–211.
9. Головаха Е. И., Панина Н. В. Постсоветская аномия: особенности выхода из состояния аномической деморализованности в России и на Украине. *Общественные науки и современность*. 2008. № 6. С. 5–10.
10. Головаха Е. И., Панина Н. В. Социальное безумие: история, теория и современная практика. Киев : Абрис, 1994. 168 с.
11. Hirschi T. A., Gottfredson M. R. General Theory of Crime. Stanford, CA : Stanford University Press, 1990. 345 p.
12. Лесечко М. Д., Сидорчук О. Г. Соціальний капітал: теорія і практика : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. 220 с.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2019.

Андрей Владимирович НОСАЧ,

кандидат юридических наук

(Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков)

**АСОЦИАЛЬНЫЙ ФОН КАК ПРЕДПОСЫЛКА СОВЕРШЕНИЯ
ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА
И ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ УКРАИНЫ**

Исследуется асоциальный фон, который является предпосылкой образования детерминаций преступлений против государственного суверенитета и территориальной целостности Украины. Определены основные сферы жизнедеятельности общества и государства, в которых формируется асоциальный фон, как он влияет на окружающих и чем он опасен. Уделено внимание социальной общности между отдельными индивидами, социальными группами и государственными институтами как здоровая альтернатива асоциальному фону.

Ключевые слова: *государственный суверенитет, территориальная целостность, асоциальный фон, общество, государство.*

Andriy V. NOSACH,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

**ASOCIAL BACKGROUND AS A PREREQUISITE FOR
COMMITTING CRIMES AGAINST STATE SOVEREIGNTY AND
TERRITORIAL INTEGRITY OF UKRAINE**

The article is focused on studying asocial background, which is a prerequisite for the formation of determinations of crimes against state sovereignty and territorial integrity of Ukraine. The author has determined the main spheres of vital activity of society and the state, where asocial background is formed, the way how it affects others and how it is dangerous. Special attention has been paid to the social community between individuals, social groups and state institutions, as a healthy alternative to asocial background.

Key words: *state sovereignty, territorial integrity, asocial background, society, state.*